

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 47, godina XXIV
maj, 2019. [str. 33-38]

© Monos 2019

Staro crkvište u selu Bijeli Potok kraj Bijele (Brčko Distrikt)

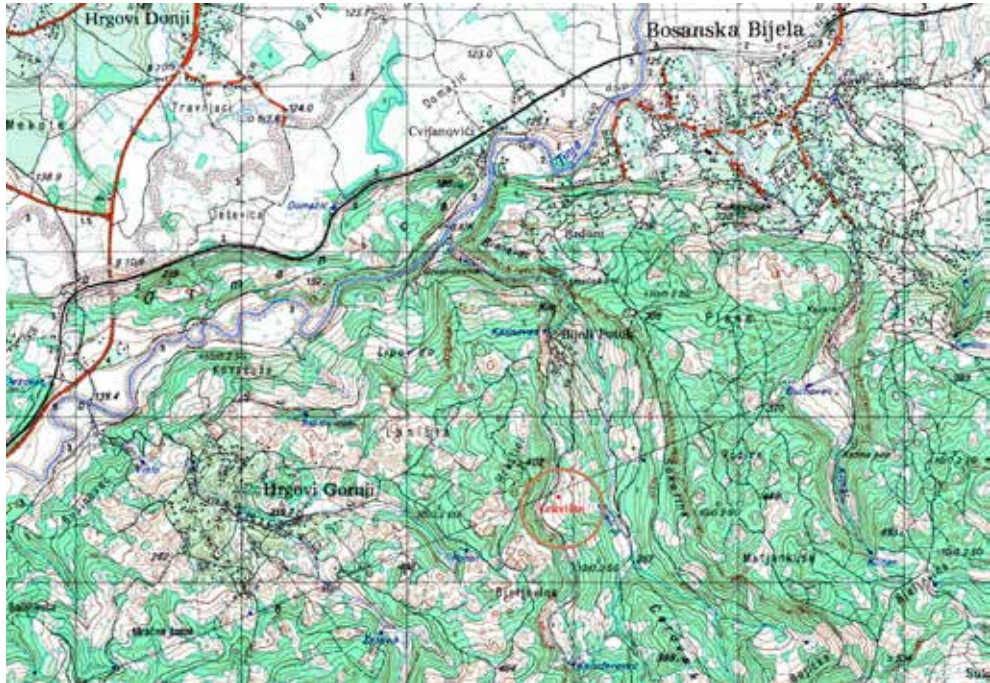
Marko Matolić, univ. bacc. hist.

U radu se objavljuju podaci o jednom do sada nepoznatom i neevidentiranom arheološkom lokalitetu – crkvištu u selu Bijeli Potok kod Bijele u Distriktu Brčko. U selu postoji živa predaja o staroj crkvi i svećenicima koji su u njoj boravili, a zabilježeni su i neki indikativni toponimi. Autor pretpostavlja da se ovaj lokalitet može povezati sa spomenom Crkve Svete Marije kod sela Bili Potok u osmansko-turskim defterima iz 16. vijeka, koju su raniji povjesničari povezivali sa srednjovjekovnim samostanom Santa Maria di Campo i pogrešno ubicirali u Koraj.

Cljučne riječi: arheološki lokalitet; crkvište; Bijeli Potok; Bijela; Brčko Distrikt; Majevice; Posavina; kršćanstvo; osmansko doba; defteri, Zvornički sandžak; Vlasi.

Na jugozapadnoj granici Brčko Distrikta, smješteno na kosu jednog od najzapadnijih grebena Majevice, nalazi se selo Bijeli Potok. Iako fizički izdvojeno, selo administrativno pripada naselju Bijela. Do njega se dolazi kroz “srpsku” Bijelu, slijedeći put koji vodi lijevo od mosta na Tinji prema Cvijanovićima, u zaselak imenom Brđani. Prošavši kroz rečeni zaselak, put vodi dalje do jedne uzvisine gdje se nalazi zgrada i pano s velikom fotografijom starice na kojoj piše: “baba Ruža 1910. g. – 1993. g.” Tu se put račva. Lijeva staza vodi do još jedne uzvisine na kojoj je izolirano groblje.¹ Desna pak staza

¹ Koliko je groblje doista nepristupačno i zabačeno možda najbolje govori podatak da je na jednom grobu iz 1950. godine postavljena fotografija pokojnika s kapom i obilježjem Jugoslovenske vojske u otadžbini iz Drugog svjetskog rata, poznatijom pod imenom četnici. Uzgred rečeno, narodna predaja među ljudima ovoga kraja kaže da je Bijeli Potok dao najviše četnika u pomenutom ratu. Groblje je

vodi pored Mračne pećine i preko rječice Bijelog potoka u istoimeno selo.

Selo je smješteno na zapadnoj padini procijepa kojeg je izdubio potok. Nekoliko zaravanaka omogućuje kultiviranje manjih bašči i voćnjaka, usred sela je jak i zdrav izvor vode (na JNA karti TK25 razmjere 1:25000 iz 1976. god. nazvan *Katinovac*), a nekoliko pećina (pomenuta Mračna pećina i mala pećina u samom selu), te blagi obronci pogodni su i za držanje stoke. Selo je danas gotovo napušteno i u njemu trenutno žive samo tri muške osobe.

U proljeće 2018. godine posjetio sam to selo radi terenskog istraživanja, skupa sa Vanjom Žigić, diplomiranom arheologinjom i kustosicom muzeja u Brčkom. Naš domaćin

i vodič bio je mještatin Bijelog Potoka Stole Marković, na čemu mu i ovom prigodom iskazujem zahvalnost. Cilj našeg posjeta bilo je točno lociranje crkvišta za koje smo prethodno saznali od lokalnog stanovništva u Bijeloj.

U samom selu postoji račvanje puta. Desni odvojak vodi na vrh grebena i tu izbija na stari srednjovjekovni put koji je vodio od Orman-grada ka Srebreniku, koji danas kao planinarsku stazu koristi PD "Majejica" Srebrenik i koji je od Panjika pa nadalje markiran.² Drugi, lijevi odvojak u selu, vodi između grebena i Bijelog potoka i ide više od 2 kilometra u dubinu. Završava se kod izvora Dubokog potoka, koji se može pregaziti, ali

poprilično staro, na njemu je desetak starih masivnih nadgrobnih spomenika čiju je starost teško pouzdano utvrditi, ali sigurno prelazi više od 200 godina.

2 I ovaj put zaslužuje jedno posebno terensko istraživanje. Za njega se veže legenda da konji koji prođu njime iznose zlato na kopitama, a postoje i dva misteriozna lokaliteta o kojima nam lokalno stanovništvo nije znalo reći gotovo ništa: Alibegov mezar i Kraljičin kamen, zatim mnoštvo zanimljivih dvojnih toponima (kod muslimanskog, odnosno kršćanskog stanovništva), kao i toponima vezanih za hajdučija.

daljnjeg puta nema, tako da je ova dugačka staza u stvari "slijepa ulica".³

Na nekih pola kilometra ove staze nalazi se, uz sami put, izvor Vrelce. Na tom mjestu smo, sa našim vodičem, sišli lijevo sa staze i kretali se prema stupu dalekovoda koji je pružen kroz ovaj predio. Dvjestotinjak metara južno od stupa nalazi se izvor Babička. Iznad njega, uz padinu na zapad, omanji je plato također imena Babička, zarastao u rijetku šumicu i nisko raslinje. Upravo tu je, po kazivanju našeg vodiča, bila crkva.

Zemlja je njegovo vlasništvo i nekada se obrađivala, te su tom prilikom nailazili na, kako on navodi, ostatke cigle. Međutim, teren je danas toliko zarastao da je nemoguće doći i do same zemlje, pa samim tim nije

moguće na površini uočiti bilo što što bi potvrdilo navode informatora. U Markovića obitelji postoji i predaja o kaluđerima koji su tu živjeli. Stoletov djed Stojadin Marković (rođen 1937.) ispričao nam je ovu priču:

–Među njihovim precima, koji su se tada prezivali Mičići, bila su tri brata. Jednu večer naiđe kraj njihove kuće pop i zatraži prenoćište. Oni ga ugoste, ali se odluče i našaliti na njegov račun, te mu tokom noći bace kapu u sobu gdje su im spavale supruge kako bi ga ujutro zafrkavali da je on prenoćio kod njihovih žena. Popu se ta šala nije svidjela, te je sjeo na metlu i prokleo Mičiće do devetog koljena da ih prati bijeda, u smislu da uvijek budu optuženi za nešto što nisu učinili.

Druga predaja iste ove obitelji kaže kako je prvi kaluđer bio baš iz njihovog roda, Mičića.

Ove predaje, ali i brojni toponimi: izvor Kaluđerovac u blizini crkvišta ili Kaluđerova pećina (koju u susjednim, muslimanskim Rašljanima zovu Osmina pećina), zatim naziv čitavog ovog kompleksa koji se na austrougarskim kartama (TK 1:25:000 iz 1869.-1887. god.) vodi kao "Celnije" (možda iskrivljeno od "čelije") – govore u prilog da je na pomenutom lokalitetu Babička nekada doista i bila crkva.

Međutim, puno konkretniji dokaz za ovu tvrdnju su, naravno, povijesni izvori.

Historiografija koja se doticala problematike srednjovjekovnih crkvišta ili nije znala ili je pogrešno locirala ovo navedeno, u Bijelom Potoku. Andrija Zirdum u svojoj studiji uopće ne spominje ovaj lokalitet.⁴ Doduše, sam je priznao da je područje sjeverne Bosne najmanje istraživao. Adem Handžić je naišao na pomen Bilog Potoka u turskim izvorima ali ga je, ne znajući za postojanje ovoga mjesta, pogrešno locirao kraj današnjeg Koraja,⁵ misleći da se radi o čuvenoj crkvi i samostanu

3 U nekoliko navrata pokušao sam naći prolaz i izbiti bilo gdje, ali to je zbog silnih jaruga, vrtača i vode gotovo nemoguće.

4 ZIRDUM 2001., str.161-219.

5 HANDŽIĆ 1962-63, str. 49-50.

Santa Maria di Campo, koji se spominje u popisu Bartola Pizanskog iz 1378. godine.⁶ To su kasnije, bez dodatnog provjeravanja, preuzimali i drugi povjesničari, poput Ambrozija Benkovića.⁷

Izvori koji spominju crkvu u Bijelom Potoku i koje Handžić koristi su sumarni defter Zvorničkog sandžaka iz 1533. i opširni defter istog sandžaka iz 1548. godine. U prvom defteru imamo dva upisa. Selo je dio timara Kambera, sina Kamenkova: "Selo Bili Potok, pripada Koraju: muslimanskih kuća 1; hrišćanskih kuća 23; primićura 1; Prihod 3.300 akči." I dalje: "Mezra Crkva Sveta Marija, u blizini sela Bili Potok, pripada Koraju: Prihod 109 akči."⁸ Drugi defter, u kojemu je selo upisano kao dio timara hatiba i imama srebreničke tvrđave Murata, još je precizniji, tamo stoji upisano: "Mezra crkve Sv. Marije u blizini sela Bilog Potoka u korajskoj nahiji. To su

zemljišta kojima raspolažu ne samo stanovnici sela Bilog Potoka nego i redovnici (svećenici). Umjesto ušura od žitarica plaćaju 120 akči."⁹

Kako vidimo, Bijeli Potok (u ovim defterima u ikavskoj varijanti "Bili") pripadao je nahiji Koraj, koja se tada prostirala do krajnjih zapadnih obronaka Majevice, te je tako obuhvaćala i Hrgove – selo koje je još udaljenije od Koraja, kao pretpostavljenog središta nahije, nego Bijeli Potok.¹⁰ U defteru iz 1548. godine spominju se redovnici (svećenici) i mezra crkve, dakle napušteno crkveno zemljište koje se nekad obrađivalo, a u trenutku nastanka deftera se ne obrađuje i stoga su umjesto ušura od žitarica porez plaćali novcem. Pošto se ne spominje napuštena crkva, ostaje nejasan Benkovićev zaključak da redovnici nemaju crkve, pa i to da se u selu nalaze dvojica redovnika.¹¹ U svojim promišljanjima usudio bih se čak otići i korak dalje

6 AF IV, str. 555.

7 BENKOVIĆ 1966., str. 37., BENKOVIĆ 1971., str. 163-164

8 HANDŽIĆ 1986., str. 145.

9 HANDŽIĆ 1962-63., str. 49.

10 HANDŽIĆ 1975., str. 131-132.

11 BENKOVIĆ 1971., str. 164.

i reći da Benković griješi u još jednoj konstataciji, a to je da je crkva, odnosno župa, ubrzo nestala, jer se ne spominje na popisu katoličkih župa iz 1623. godine.¹² Moje mišljenje je da se crkva ne nalazi na tom popisu iz jednostavnog razloga što – nije bila katolička!

U vremenskom razdoblju o kojem govorimo, sredinom XVI stoljeća, područje sjeveroistočne Bosne je, u okviru osmanske politike kolonizacije, već dva-tri desetljeća bilo naseljavano Vlasima, stočarskim stanovništvom koje je uglavnom potjecalo iz pasivnih, jugoistočnih predjela današnje istočne Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka.¹³ Vlasi su uglavnom bili pravoslavne vjeroispovijesti pa su, naselivši se u novim krajevima, ponekad u pojedinim mjestima podizali i crkve. Uprkos činjenici da je zakonski bilo zabranjeno podizati nove crkve tamo gdje ranije nisu postojale, turske su vlasti vjerojatno taj zakon primjenjivale samo za novoosvojena mjesta u kojima su planirali razviti muslimanske kasabe, dok bi bilo "logično da takve odredbe nisu važile za stanovništvo čiju su kolonizaciju Turci protežirali i usmjeravali je i prema svojim stratejskim razlozima."¹⁴ Tako baš u području sjeveroistočne Bosne imamo primjere podizanja pravoslavnih crkava,¹⁵ pa nije isključeno da je jedna takva crkva, možda neka omanja brvnara, podignuta i u Bijelom Potoku. Ova mogućnost je čak i vrlo izgledna, jer, u području grada Teočaka, poznato se zna da je početkom XV stoljeća podignuta pravoslavna crkva. Učinjeno je to za naselje Rudine ili Srednji Lokanj koje je prema tadašnjem popisu imalo 14 hrišćanskih (vlaških) kuća,¹⁶ dok smo ranije vidjeli da su u Bijelom Potoku bile 23 hrišćanske

kuće. Uz to, u Bijelom potoku spominje se i jedan primićur, što je uglavnom naziv za starješinu (kneza) vlaških sela.

Budući da Handžić nije znao za postojanje sela Bijeli Potok (on čak izrijekom kaže: "Selo Bili Potok danas, istina, ne postoji..."),¹⁷ mišljenja sam da je pogriješio ubicirajući gore navedene zapise u blizinu današnjeg mjesta Koraj i da se zapisi nedvosmisleno odnose na današnje selo Bijeli Potok kraj Bijele u Distriktu Brčko.

Na osnovu gore iznesenih povijesnih izvora, usmenih predaja i toponomastike, smatram tezu o postojanju crkvišta u navedenom selu poprilično sigurnom. Ipak, arheološka iskapanja su ta koja bi dala konkretne odgovore, jer bez njih sve se svodi na pretpostavke i spekuliranje.

IZVORI

1. AF IV: Bartholomaeo de Pisa, *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu, Liber I, Fructus I-XII* u *Analecta Franciscana sive chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum spectantia edita a patribus collegii s. Bonaventurae, Tomus IV, Claras Aquas* (Quaracchi) 1906. (Dostupno na: <https://archive.org/details/analectafrancisc04coll> pristupljeno: 04. 02. 2019.)
2. HANDŽIĆ, Adem. 1986: *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Građa, Knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 22, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Srpska akademija nauka i umjetnosti.
3. Map of Habsburg Empire (1869-1887)–Third Military Survey, 1:25000 (Dostupno na: <https://mapire.eu/en/> pristupljeno: 06. 02. 2019.)

12 BENKOVIĆ 1971., str. 163.

13 Opširnije: SKARIĆ 1918., str. 236-237; VASIĆ 1959., str. 247-278; HANDŽIĆ 1969., str. 31-37; HANDŽIĆ 1975-, 96-114; HANDŽIĆ 1990., str. 57-66.

14 HANDŽIĆ 1975., str. 113.

15 HANDŽIĆ 1975., str. 110-115.

16 HANDŽIĆ 1975., str. 110-111.

17 HANDŽIĆ 1962-63., str. 50.

4. Topografska karta TK 25 (1:25000) – Izdanje Vojnogeografskog instituta u Beogradu, 1976.

LITERATURA

1. BENKOVIĆ, Ambrozije. 1966: *Naselja Bosne i Hercegovine sa katoličkim stanovništvom: Katoličke župe Bosne i Hercegovine i njihove filijale od XII. vijeka do danas*, Đakovo: Vlastita naklada.
2. BENKOVIĆ, Ambrozije. 1971: *Tuzlansko područje negda i sada*, Županja-Đakovo: Vlastita naklada.
3. HANDŽIĆ, Adem. 1962-63: "Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII-XIII, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, str. 45-74.
4. HANDŽIĆ, Adem. 1969: "Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku", *Jugoslavenski istorijski časopis*, 4/1969, Beograd, str. 31-37.
5. HANDŽIĆ, Adem. 1975: *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo: IP Svjetlost.
6. HANDŽIĆ, Adem. 1990: "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Đobož-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća", *Migracije i Bosna i Hercegovina* (zbornik radova), Sarajevo: Institut za istoriju, str. 57-66.
7. SKARIĆ, Vladislav. 1918: "Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXX-1918, Sarajevo, str. 219-266.
8. VASIĆ, Milan. 1959: "Knežine i knezovi timarlje u zvonničkom sandžaku u XVI vijeku", *Godišnjak Društva istoričara BiH*, X/1959, Sarajevo, str. 247-278.
9. ZIRDUM, Andrija. 2001: "Karta srednjovjekovnih crkava na tlu Bosne i Hercegovine", *Bosna franciscana*, Godina IX, Broj 15, Sarajevo: Franjevačka teologija Sarajevo, str. 161-219.

SUMMARY

THE OLD CHURCH GROUNDS IN THE VILLAGE BIJELI POTOK, NEXT TO BIJELA (BRČKO DISTRICT)

The Article concerns a currently unknown and unregistered archaeological site – the old church grounds in Bijeli Potok in the vicinity of Bijela in Brčko district. There are oral traditions concerning the church and the priests, which still can be heard in the village, and there are some indicative toponyms. The author suggests that the church can be identified with the church of Saint Mary near the village of Bili Potok which is mentioned in the Ottoman defters in the 16th century, that earlier historians connected with the medieval monastery Santa Maria di Campo and mistakenly placed in Koraj. **Keywords:** Archaeological site; old church grounds; Bijeli Potok; Bijela; Brčko District; Majejica; Posavina; Christianity; Ottoman period; defter; Zvornik Sanjak; Vlachs.
